

До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03
Національного університету
«Одеська юридична академія»
65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук,
професора, Заслуженого юриста України Кізлової Олени Сергіївни
на дисертацію Бобошка Олександра Олександровича на тему:
«Зміна або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю: 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право**

Обґрунтування теми дослідження. Дисертація Бобошка Олександра Олександровича присвячена дуже важливій і актуальній теоретичній і практичній проблемі зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин.

Договір є досить важливим явищем не тільки у правовому житті держави, суспільства, а й у житті більшості осіб. Укладення, зміна та розірвання договору - це достатньо складні процедури, що мають свої особливості та специфіку правового регулювання. Крім того, під час дії договору баланс інтересів його сторін може бути порушений внаслідок непередбачуваної зміни зовнішніх обставин, що не залежать від волі контрагентів. Підстав для зміни або розірвання договорів може бути безліч. Однією з підстав для зміни або розірвання договору, яка передбачена національним законодавством, є розірвання договору у зв'язку із істотною зміною обставин, що є одним із юридичних засобів його відновлення, або способом захисту прав та інтересів сторін договору, що передбачене ст. 652 Цивільно-

го кодексу України. Даний інститут є новелою чинного ЦК України, хоча світовій юридичній практиці він давно відомий як застереження про незмінність обставин (*clausula rebus sic stantibus*).

Важливість теоретичної розробки цих питань, і зокрема, проблем зміни та розірвання договору в зв'язку з істотною зміною обставин, зумовлена не лише обмеженістю монографічних досліджень з цієї проблематики, а й потребами юридичної практики та кодифікаційного процесу сучасного законодавства.

При цьому, вирішальне значення набуває концептуальний аспект проблеми. Ті ідеї та теорії, які домінували протягом останніх десятиліть, щодо сутності зміни або розірвання договору, на сучасному етапі виявилися неефективними, що викликає, в свою чергу, необхідність розробки нових підходів до регулювання досліджуваних питань. Зазначені вище обставини свідчать про необхідність комплексного наукового дослідження зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин за законодавством України.

Все це дозволяє зробити висновок, що питання правового регулювання захисту зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин є актуальними і з теоретичної, і з практичної точок зору, чим пояснюється доцільність обрання відповідної теми для дисертаційного дослідження О.О. Бобошко.

Також, наукова новизна та обґрунтування теми представленого дослідження пояснюється тим фактом, що в юридичній літературі правова природа досліджуваної проблематики вивчена недостатньо повно, адже у цивілістичній науковій літературі питання зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин практично не розглядалися. Потреба в цьому актуалізується у зв'язку з великою кількістю спорів, що виникають на практиці, при визначенні поняття та особливостей зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин та суміжних проблем.

Проблема правового регулювання зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин на теоретичному рівні не була предметом комплексних наукових досліджень ні в радянський період, ні на сучасному етапі. Дисертація О.О. Бобошка, на наш погляд, певною мірою компенсує цю прогалину.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах виконання плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства» на 2011-2015 роки, яка є складовою плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій. Вивчення змісту дисертаційного дослідження та наукових публікацій дисертанта надало змогу встановити, що висновки та рекомендації, наведені автором як результат проведеної роботи, свідчать про вміння, на підставі наукових пошуків, формулювати нові знання, тим самим вдосконалюючи певні доктринальні положення, що підкреслює їх обґрунтованість.

Виходячи зі змісту дисертаційного дослідження можна встановити, що робота відповідає цілям та завданням, які були поставлені автором

дослідження. Обрана структура роботи дала можливість у повному обсязі розкрити тему дисертаційного дослідження. Протягом всього тексту дисертації прослідковується логічний поступовий перехід від дослідження історичного розвитку досліджуваного явища, загальнотеоретичних питань до конкретних доктринальних та правових проблем, що відповідає логіці проведення будь-якого наукового дослідження.

Позитивним моментом роботи є обраний дисертантом підхід до вибору основних методів та напрямів дослідження, завдяки чому були вирішені окреслені завдання дисертації.

Так, переважна більшість висновків та наукових положень дисертаційного дослідження О.О. Бобошка є достатньо обґрунтованими та достовірними, оскільки вони обумовлені використанням сучасної методології пізнання, застосуванням сукупності загальнонаукових та спеціальних методів пізнання (загальнонауковий діалектичний, логіко-семантичний, порівняльно-правовий, догматико-юридичний, системно-структурний тощо), врахуванням новітніх здобутків вчених-правознавців, залученням норм чинного законодавства України.

Позитивно характеризує представлену дисертацію, насамперед, багатогранна дослідницька база, в якій використані найавторитетніші теоретичні джерела в галузі цивільного права. Також автор провів глибокий аналіз спеціальної літератури, присвяченої проблематиці роботи, що дало можливість сформулювати та обґрунтувати власну точку зору в тій чи іншій науковій дискусії, що ведеться навколо досліджуваних проблем. Основні положення дисертаційного дослідження опрацьовані із залученням певного масиву спеціальної літератури.

Також можна відзначити високу наукову культуру автора, обґрунтованість та вивіреність його теоретичних конструкцій, що й дозволило дисертанту чітко сформулювати мету і завдання дослідження. Дисертант підтвердив здатність до ведення наукової полеміки,

обґрунтування своєї позиції, критичного аналізу теоретичних та нормативних джерел.

Дисертаційний матеріал викладається послідовно, логічно, юридично грамотно, що засвідчує високий науковий потенціал дисертації. Робота позбавлена обтяжливих граматичних конструкцій, сприймається легко та цілісно.

Запропонована структура дисертації є досить обґрунтованою і логічно побудованою. Дисертаційна робота відзначається системним підходом до предмету дослідження. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, що містять 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (283 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації складає 237 сторінок, з яких основного змісту – 182 сторінки.

Структура дисертації повністю відповідає завданням дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі проблеми та вирішити завдання, які поставлені дисертантом при написанні роботи.

У роботі досліджуються три основні блоки питань. Перший блок присвячений постановці проблеми, дослідженню стану вивчення проблеми, визначенню методологічного підґрунтя ключових понять дослідження, розгляду динаміки розвитку законодавства з питань зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин, аналізу наукових праць правознавців, які спеціально або опосередковано стосуються досліджуваних питань.

Другий блок питань пов'язаний із висвітленням загальних теоретичних та практичних проблем визначення правової природи та підстав зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин, а також визначенню поняття істотної зміни обставин при зміні або розірванні договору.

Третій блок питань, які досліджуються автором, визначає особливості порядку та правових наслідків зміни або розірванні договору у зв'язку з істотною зміною обставин.

Особливу увагу привертає ґрунтовний аналіз загальних положень зміни або розірвання договору, де автор пропонує визначення істотних змін обставин як таких, що виникли раптово, після укладення договору, без наявності вини і поза межами контролю сторін договору, при непередбачених і непереборних умовах, які сторони не могли врахувати при укладенні договору і ризик настання яких не міг бути прийнятий до уваги сторонами договору. При цьому зазначені обставини, на думку автора, суттєво змінюють рівновагу договірних зобов'язань внаслідок зростання вартості виконання зобов'язання для сторони договору або зменшення цінності одержуваного стороною результату при виконанні договору (стор. 85-86 роботи).

Заслуговує на увагу позиція автора доповнити частину другу ст. 651 ЦК України абзацом другим такого змісту: «При зміні або розірванні договору у зв'язку з істотною зміною обставин відповідно до частини другої статті 651 цього Кодексу слід враховувати: 1) характер порушення договору; 2) співвідношення виконаних і невиконаних зобов'язань; 3) доцільність збереження договору, враховуючи характер порушення тощо».

Цікавим є висновок автора про те, що істотна зміна обставин може розглядатися в якості причини, що знищує суб'єктивні передумови укладення договору (суб'єктивний критерій) (ч 1 ст. 652 ЦК України). Але суб'єктивний критерій розкривається і набуває значення лише при встановленні об'єктивного критерію – співвідношення майнових інтересів сторін щодо виконання зобов'язання при зміні обставин (п. 3 ч. 2 ст. 652 ЦК України) (стор. 179 роботи).

В цілому, коло окреслених та вивчених у дисертаційному дослідженні проблем, мета та завдання дослідження, теоретична та емпірична база роботи, використання прийнятих в юридичній науці

методів дослідження дозволяє зробити висновок про те, що дисертація Бобошка Олександра Олександровича є завершеною науково-дослідною роботою, що містить як цілу низку глибоких теоретичних узагальнень, так і сформульованих пропозицій щодо удосконалення національного законодавства в сфері зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин.

Протягом усієї роботи дисертант не уникає можливості надавати власні міркування та пропозиції з приводу досліджуваних явищ і проблем, наявна авторська позиція щодо вирішення заявленої проблематики, що також позитивно впливає на наукову новизну та практичну значущість роботи.

Слід зазначити, що відповідно до вимог, об'єкт і предмет рецензованої дисертації як категорії наукового процесу, співвідносяться між собою як загальне та часткове.

Достовірність та наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин.

Роботу виконано з належним посиланням автора на першоджерела без порушень наукової етики. Самостійно висловлені міркування відмежовуються від позицій решти науковців, що дозволяє прослідкувати особистий внесок у дослідження заявленої тематики. О.О. Бобошко показав вміння реалізовувати на практиці дослідницькі навички, що проявляється у підборі та аналізі широкого кола спеціальних джерел, нормативно-правових актів та судової практики.

Варто зробити наголос, що вперше на науковому рівні проводиться комплексний аналіз питань зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин за законодавством України. Дисертант здійснив якісний науковий аналіз теми, що дало йому можливість досягти вагомих

науково-теоретичних та практичних результатів, які мають ознаки наукової новизни.

Загалом можна стверджувати, що мета роботи, якою є дослідження теоретичних і практичних проблем зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин, розробка наукових понять і теоретичних конструкцій, що підлягають застосуванню при правовій регламентації досліджуваних питань, обґрунтування і розробка конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України - досягнута, а дослідницькі завдання - розв'язані.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень в опублікованих працях. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені у 14 публікаціях, у тому числі 6 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 науковій статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні з юридичного напрямку, а також у 7 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що дисертація містить комплексний аналіз проблем, пов'язаних із визначенням сутності, правової природи та підстав зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин, наданням характеристики умовам та порядку зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин, а також дослідженні особливостей правових наслідків зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин. В науково-дослідній сфері теоретичні положення та висновки дисертаційної роботи можуть стати основою для подальших наукових досліджень зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин як за законодавством України, так і законодавством інших країн.

Висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у законотворчій діяльності, зокрема, у процесі внесення змін

та доповнень до ЦК України тощо. Положення дисертації можуть бути використані у навчально-методичній роботі, зокрема, при підготовці навчальних посібників і підручників з цивільного права, при викладанні курсу цивільного права, а також при розробці відповідних спецкурсів, що стосуються зміни або розірванні договорів, у тому числі, при істотній зміні обставин, а також захисту цивільних прав. Висновки та пропозиції, викладені в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані в практичній роботі органів юстиції, судових органів при вирішенні спорів у конкретних справах тощо.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. В цілому позитивно оцінюючи представлене дисертаційне дослідження, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і наукову новизну, слід звернути увагу на **окремі положення, що мають дискусійний характер.** У загальному вигляді їх можна сформулювати наступним чином:

1) На наш погляд, назва підрозділу 1.1 Розділу 1 «Огляд літератури за темою дисертації» не відповідає змісту даного підрозділу. Адже в ньому автором проводився аналіз загальних питань цивільно-правового договору, його значення, дослідження функцій договору, класифікацій функцій, предмету договору та окрема увага присвячена договору про надання послуг та інше. Тому, при захисті, хотілось би почути, яка саме література за темою дисертації проаналізована автором.

2) Розглядаючи у підрозділі 3.1. «Порядок зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин» (стор. 140-157 роботи), автору доцільно було б дослідити ситуацію, коли здійснюється одночасне настання невиконання договору за ст. 651 ЦК України, та виникнення

істотної зміни обставин. У зв'язку з чим хотілося б почути думку автора, в якому порядку буде вирішуватися зазначена ситуація.

3) Крім того, у зазначеному підрозділі автором зазначається, що у разі істотної зміни обставин кожна із сторін договору має право звернутися до іншої сторони з проханням переглянути умови укладеного договору, при цьому така пропозиція має бути обґрунтованою та такою, що зроблена у розумні строки. У зв'язку з чим потребує уточнення позиція автора щодо визначення розумного строку в даній ситуації.

4) Хотілось би почути думку автора щодо співвідношення таких правових категорій, як «форс-мажор» та «істотна зміна обставин», «ризик зміни обставин за договором» та «комерційний підприємницький ризик», «обов'язок виконати взяті на себе за договором зобов'язання» та «можливість змінити (розірвати) договір у зв'язку з істотною зміною обставин», які є суміжними категоріями.

5) На стор.142 роботи автор вказує на обов'язковість претензійного порядку в статті 652 ЦК України. Але, це є помилковим твердженням, адже ЦК та ЦПК України не передбачений претензійний порядок вирішення цивільних спорів. Ч.1 ст.652 ЦК України передбачає процедуру досудового врегулювання спору (досягнення згоди щодо зміни або припинення договору), недотримання якої часто є підставою для відмови в позові про розірвання/зміну договору. Але, згідно з господарським законодавством (*ч. 4 ст. 188 ГК України*) у разі якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або у разі якщо відповідь на пропозицію про зміну (розірвання) договору не отримано у 20-денний строк із урахуванням часу поштового

обігу, зацікавлена сторона має право передати спір на вирішення суду. Ці моменти потребують уточнення з боку дисертанта.

б) Загальновідомо, що рецепцією римського права у національний цивільний обіг був введений принцип *clausula rebus sic stantibus* (застереження про незмінність обставин договору), що в свою чергу призвело до появи такого способу захисту як зміна та припинення договору у зв'язку з істотною зміною обставин. У зв'язку з цим, хотілось би почути думку автора, щодо можливості встановлення меж застосування цього принципу задля уникнення зловживання однієї з сторін договору своїми права щодо зміни та припинення договору у зв'язку з істотною зміною обставин.

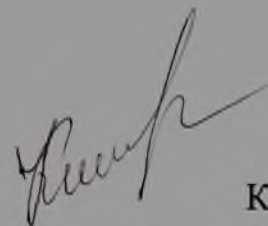
Втім, зауваження мають здебільшого дискусійний характер, суттєво не впливають на якість роботи і не знижують загальної позитивної оцінки. Основні положення дослідження, розроблені рекомендації та висновки, що сформульовані дозволили автору достатньою мірою розкрити тему. Зміст дисертації свідчить про здібність автора до наукових пошуків, до аналізу складних та спірних питань, вміння раціонально відбирати, кваліфіковано узагальнювати та аналізувати різноманітні джерела, формулювати на цій підставі теоретичні та практичні висновки й рекомендації.

Дисертація О.О. Бобошка на тему: «Зміна або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин» є закінченим науковим дослідженням, виконана на високому теоретичному рівні, забезпечує повноту розв'язання актуальної наукової проблеми і є певним внеском у розвиток науки цивільного права.

Дисертація виконана на належному науково-теоретичному рівні, відповідає вимогам МОН України п. 9, 11,12 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету міністрів

України від 24 липня 2013 року № 567, а її автор – Бобошко Олександр Олександрович - заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
завідувачка кафедрою цивільного і
господарського права та процесу
Міжнародного гуманітарного університету

Кізлова О.С.

*Ліст про професора Кізової О.С.
Засвідчує:*

*Ректор Міжнародного
гуманітарного університету
професор*

Голубовський Ю.Є.